

מבוא

כל המקרא כולו עוסק במערכת היחסים שבין אלוקים והאדם, ובעיקר האדם מישראל; ואולם רוב ספרי התנ"ך – בוודאי חמשת חומשי התורה, אך גם ספרי הנביאים – ממוקדים בעיקר ביחסו של ה' אל האדם, מלמעלה למטה. לעומת זאת, ספר תהלים הוא הספר היחיד שבמרכזו האדם הפונה אל ה'. נקודה זו היא הצד המאחד את כל מזמוריו הרבים, והשונים מאוד זה מזה, של ספר תהלים.

אמנם הספר נקרא 'תהלים', לאמור: התהילות שבהן מהלל האדם את ה', אך למעשה יש בו כמעט כל מה שאדם היה רוצה לומר לאלוקים. הספר כולל דברי שירה לסוגיה, ומובע בו מנעד רגשות רחב ביותר. בצד שירה פרטית ואישית מובאים בו שירה אפית ומזמורי התבוננות ועיון העוסקים בנושאים כללי-לאומיים ואף כללי-אנושיים. אולם בכלם – בין בבירור ובמפורש ובין בצנעה ובהעלם – אפשר לפגוש באישיות המסוימת של המשורר. חלק מגדולתו של הספר נעוצה דווקא בהיותו סובייקטיבי.

לא רק נושאים של מזמורי תהלים מגוונים ביותר: אף דמותו של המשורר העולה מתוכם רבת-פנים, והיא נתונה בנסיבות שונות: יש שהמזמורים מושרים מתוך כניעה ותבוסה, ויש שהם שירי ניצחון מלאי עוצמה. גם נעימתם של המזמורים אינה אחידה. בלשון מוזיקלית אפשר לאפיין מזמורים מסוימים כסטקטו ואחרים כלגטו; יש מזמורים שקצב ההתרחשויות בהם והתחלפות הגופים מזכיר יותר פרסטו, ואחרים – לרגו. המזמורים מבטאים מצבי נפש שונים: מהם מלאים מתח – מתח דתי או מתח של תרעומת, יש מזמורים שנאמרו מתוך סערה ומצוקה ואחרים המביעים התרפקות ורוגע. משום כך אפשר לדמות את משורר תהלים לנבל רחב מנעד ורב-מיתרים, שלכל אחד מהם צליל משלו.

אף שהספר הוא בעיקרו שירתו של דוד, הרי אישיותו הפרטית ההיסטורית של דוד איננה בולטת בו. מרוב הפרקים לא עולה דמותו של אדם מסוים; בוקע מהם קולו של האדם באשר הוא. כך, למרות שמבחינה היסטורית דוד המלך היה מוקף רוב ימיו בידידים ובמעריצים, הצד הבולט ביותר בפרקי התחינה שבתהלים הוא דווקא הרגשת הבדידות; רק לעתים רחוקות תופס האינחנ' את מקומו של האיני בספר. הדבר משקף ומבטא את אישיותו של משורר, אשר גם בהיותו בין רבים הוא עדיין מרגיש בודד. ואולי דווקא משום כך עד היום מזמורי תהלים אינם מושרים רק בקול רם ובמקהלות, אלא גם נותנים ביטוי לחוויותיהם – הן הטובות והן הקשות – של אנשים פרטיים רבים. שהרי בסופו של דבר בני אדם חשים קודם כל את עצמם, את כאבם ואת שמחתם, ורק לאחר מכן יכולים הם להזדהות עם חוויותיהם ותחושותיהם של אחרים, כפי שאמר החכם מכל אדם: 'לב יודע מרת נפשו, ובשמחתו לא יתערב זר' (משלי יד, י).

קשה לעמוד על העיקרון המבני שעל פיו מסודרים מזמורי תהלים. אמנם פה ושם מופיעות קבוצות של מזמורים שיש ביניהם קרבה חיצונית או פנימית; אבל בסך הכול אפשר לומר שאין בספר תהלים סדר, ושמא הדבר נעוץ באופיו. בתור קובץ של מזמורים המביעים גישות אנושיים אין הוא אמור להיות סדור. הרי גם בחיי האדם אין זמנים קבועים מראש לצער או לשמחת הלב, להתבוננות או לתהילה.

אף שהמזמורים שונים זה מזה, דבר אחד בולט בכולם: כולם מבטאים אמת. משום כך הם אינם מתפשרים ואינם מזייפים או מדלגים על מעקשים לשם יצירת הרמוניה. לא פעם מתעורר דיסוננס משום שהמשורר איננו מוותר על איזו נקודת אמת, גם כאשר היא אינה תואמת את ההיגיון הכללי. גם מסיבה זו בוקעים המזמורים הללו את גבולות הזמן והמקום, ומדברים אל אנשים רבים כל כך ושונים זה מזה בכל הזמנים ובכל קצות העולם. ספר תהלים איננו ספר של שירה המבטא את המשורר בלבד. בהיותו ספר של תפילות, הרי שלא פחות מנוכחותו של האיני נוכח בו האתה האלוהי, שהוא תמיד צדו האחר של המזמור. בין כאשר שם שמים מוזכר בכל פסוק ופסוק של המזמור, ובין כשכמעט אינו מוזכר במזמור כלל, ברור שהמשורר משוחח ושופך נפשו לפני ה' (תהלים קב, א). העולם הדתי שבספר איננו מסובך או מסתורי במיוחד. גם אם יש בו גם שירי תלונה ואף תרעומת, הרי התרעומת הזו, שלא כמו באיוב או בקהלת, היא תמיד מוגדרת ומבוקרת. גם כשעולות מן המזמורים שאלות שאין עליהן תשובה נשארים המזמורים הללו בגדר מזמורי תפילה.

בספר תהלים (ובעוד שני ספרים בתנ"ך: משלי ואיוב) יש מערכת מיוחדת של טעמי המקרא, שאינה וזה למערכת הטעמים של שאר הספרים. מערכת טעמים זו מובנת לנו מבחינה פונקציונאלית – היינו, כיצד הם משמשים כסימני פיסוק מורכבים – ואולם המסורת המוזיקלית שלהם אבדה. זאת ועוד: ידוע שבימי הבית השני (ואולי גם קודם לכן) חלק מן המזמורים הללו הושרו בבית המקדש, אך בידינו לא נשארה כל מסורת מוזיקלית שאפשר לסמוך עליה.

הספר נחלק בימינו למאה וחמישים פרקים, אבל עד תקופת חז"ל היה מחולק למאה ארבעים ושבעה או מאה ארבעים ותשעה פרקים בלבד.¹ רוב פרקיו הם מזמורים מוגדרים היטב שבראשם כותרות; רק בעקבות חלוקת הפרקים המאוחרת יותר, שאינה יהודית, יש פרקים אחדים שאינם נראים כמזמורים שלמים העומדים לעצמם, וככל הנראה הם חלק מן המזמורים הסמוכים להם.

הספר עצמו מעיד על כך שהוא ספר תפילות דוד בן ישי (תהלים עב, כ); ואכן, רוב מזמוריו מיוחסים לדוד המלך. עם זאת, נזכרים בספר גם שמוותיהם של כמה משוררים

1. ראו ירושלמי שבת טו, א; בבלי ברכות ט ע"ב; תוספות פסחים קז ע"א.

אחרים. לפי מסורת חכמים (בבא בתרא יד ע"ב טו ע"א), לעשרה אנשים מיוחסים מזמור אחד או אחדים (ובכללם אדם הראשון ומשה רבנו).

לספר תהלים נודע מקום יוצא דופן לא רק בספרות העולם, אלא גם במקומו בתודעה האנושית בכל הזמנים והמקומות. נראה שאין עוד ספר במקרא שנתלוו אליו כל כך הרבה דמעות, כמו גם דברי תודה ושמחה. דרך ספר זה ואתו יכול כל אדם – הן המשורר והן מי שאינו יודע למצוא את המלים והביטויים המתאימים – להתחנן ולהודות, לשפוך את מר לבו או פשוט לשוחח עם אלוקים, בין שמדובר באשה בודדת המבכה את צרותיה, בגבר הנתן במבוכ מדיני או צבאי או במי שבא לשיר שיר תודה. לכל אלה משמש ספר תהלים פה. דוד המלך מכונה בשם נעים זמירות ישראל (שמואל ב' כג, א), מאחר שהוא שר את שירתו של עם שלם.

זאת ועוד: פה ושם יש בספר גם ניצוצות של התרוממות נפש מיסטית המוצנעת בשירה הדתית הכוללת ואיננה מגיעה לידי ביטוי חריף. כאן טמון צד נוסף של כוחו המיוחד של הספר: הנעימה הכללית שבו, על אף כל העלויות והירידות, לעולם איננה מוקצנת. שאלות חריפות, ספקות חמורים, כאבים בלתי נסבלים ואולי גם עליצות בלי גבול רק מרומזים כאן, אך אין הם מגיעים לביטוי שלם ומלא. בצד הדברים הנאמרים בכל אחד מהמזמורים משאיר המשורר גם גיליון ריק, שעליו יוסף הקורא המתפלל את השורות האישיות שלו.

הרב עדין אבן ישראל

על המהדורה

היוזמה למהדורה ייחודית זו הגיעה מאת הרב משה שילת וספריית 'מעיינותיך'. הרעיון היה לנסות ולהביא לביטוי קצת מאותם ניצוצות נסתרים, שהזכיר הרב, הטמונים במילותיהם של מזמורי תהלים. ביטוי אחד לקוח מהתחום שמעבר למילים: מצוירוי גדושי המשמעות והגוונים של הצייר ברוך נחשון, שאותן בחר עבורנו בנו יצחק נחשון. ביטוי אחר, נסתר ומרומם, נלקט מתוך כתביהם של גדולי החסידות על ידי הרב דובי ליברמן ובעזרתו של הרב יהודה כהן. על העיצוב שקדו במסירות רבה מיכל בריטמן, אליהו משגב והרב ינון חן. עיצוב שאינו רק נאה, אלא גם מומין – דרך חלוקת השורות המוקפדת – את קריאת התהלים כתפילה וכשיחה של האדם עם עצמו ועם אלוקיו. שמואל וולם, אבישי מגנצא ויהודה פודרובסקי אמונים על הפקת הספר וכל המלאכה התבצעה עת בשפתותינו תפילה שהמילים שעמלנו עליהן תהיינה לרצונת ההוגים אותן, ולאמרי פיהם.

העורכים

אֲשֶׁר־יְהִי־אִישׁ אֲשֶׁר לֹא הֵלֵךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים

ספר ראשון פרק א

דברי התבוננות כלליים על דרכו ואושרו של האדם הנוהג כראוי, ולעומתם - חייהם של אותם אנשים שהם רעים וחטאים.

א אֲשֶׁר־יְהִי־אֵישׁ - המילה "אשרי" מופיעה בעיקר בתהלים. פירושה, בצורה הפשוטה ביותר, הוא - אושר; אושר הוא לו, לאדם, הנוהג בדרך הזאת. אבל ב"אשרי" יש גם משמעות אחרת, שאיננה נבדלת לגמרי אלא משתלבת כמשמעות הראשונה, והיא - הדרך הישרה, האופן הנכון, בבחינת הישר והטוב. "אשרי" מתייחס, בדרך כלל, לשני המובנים האלה גם יחד: הן להרגשת הטוב הסובייקטיבית, הרגשית, והן לצד האובייקטיבי של דרך נכונה וישרה.

אֲשֶׁר לֹא הֵלֵךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים - עצת רשעים היא עצה לא טובה שנותנים רשעים, שאדם מקבל אותה ונוהג ("הלך") לפיה. ואולם במקומות אחרים משמעות המילה "עצה" היא גם קבוצה, חבורה, ולכן פירוש הפסוק הוא גם - האיש שאינו הולך עם הרשעים ואינו חלק מחבורתם.

וּבְדֶרֶךְ חֲטָאִים לֹא עָמַד - יש דרכים או מקומות שהם "דרך חטאים", דרכם של חוטאים; וגם מי שאינו מגיע לדרך הזו עד סופה, מכל מקום הוא עשוי למצוא את עצמו עומד במקום שהוא "דרך חטאים", כך שהמשך ההליכה בכיוון הזה בוודאי יביא אותו לרע חמור יותר.

וּבְמוֹשֵׁב לְצִיִּים לֹא יָשָׁב - בספר תהלים, כמו גם בספר משלי ובמקומות אחרים, המושג "לץ" איננו קשור רק לבדיחה או ללצון, אלא יש בו צד מסוים של רוע; אין בו תמיד תאוה או תשוקה לרע, ואולם ה"לצים" הם אלה שמתאפיינים בקלות ראש ובבדיחות דעת על דברים טובים. ולכן, גם אם הלצים לא תמיד עושים רע בפועל, דרך המחשבה והדיבור

א אֲשֶׁר־יְהִי־אֵישׁ
אֲשֶׁר לֹא הֵלֵךְ
בְּעֵצַת רְשָׁעִים
וּבְדֶרֶךְ חֲטָאִים לֹא עָמַד
וּבְמוֹשֵׁב לְצִיִּים לֹא יָשָׁב:

בעולם, עונג שמקורו ברבים הנעלמים ביותר של הבריאה ויציאתו אלי הפועל היא דרך לימוד התורה. מזמור זה, לפי החלוקה הקדומה, נפתח ב"אשרי האישי" ומסתיים ב"אשרי כל חוסי בו", כך ששני מיני אושר ועונג רמוזים בו: העונג שבפנימיות התורה והעונג שבנגלותיה. אשרי הלומד ומלמד מתוך עונג ואושר, וממשיך בכך את שליחותם של משה ודוד לקירוב הגאולה. על-פי תהילות מנחם

א אֲשֶׁר־יְהִי־אֵישׁ. "במה חתם משה את התורה? - 'אשריך ישראל'; ואף דוד כשבא לומר תהילה, התחיל ממקום שפסק משה, 'אשרי האישי'". חוט סמוי מקשר בין משה לדוד, כפי שמגלים דברי חכמים: "גואל ראשון הוא גואל אחרון"; משמע: מסע הגאולה שהוביל משה רבנו אל שערי הארץ, עתיד לבוא לשלמותו על-ידי משיח בן דוד. נקודת ההזדהות שבין מפעלי חיים של ענקי עולם אלו, היא גילוי האושר האמיתי ("אשרי")

ב כי אִם בַּתּוֹרַת יְהוָה חִפְּצוּ
 וּבַתּוֹרַת יְהוָה
 יוֹמֵם וּלְיָלֵהָ:
 ג וְהָיָה
 כְּעֵץ שֶׁתּוֹלַע עַל-פְּלִיגַי מַיִם
 אֲשֶׁר פְּרִיו יִתֵּן בְּעֵתוֹ
 וְעֵלְהוּ לְאֵיבּוֹל

שלהם היא פתח לכל דבר אסור. "ובמושב לצים לא ישב" בא להדגיש שגם מי שאינו שותף פעיל במושב לצים, גם מי שבעצמו איננו לץ אלא רק יושב במחיצתם של לצים, עליו לדעת כי החברה הזאת היא חברה רעה, והיא פותחת לאדם פתח לרע - לא תמיד מתוך מודעות, אבל על כל פנים יוצרת מוכנות נפשית העשויה להתגלגל לרעה בפועל.

ב כי אִם בַּתּוֹרַת ה', שתורת ה' כהוראה של דרך חיים, היא חִפְּצוּ וּבַתּוֹרַתוֹ - שהיא תורת ה', אבל מתייחסת ביתר שאת ל"תורתו" של אותו אדם, כמה שהוא יודע ומבין בה - יִדְבָּקָה, בעיקר הכוונה היא למחשבה, הגות הלב, אבל כאן יש לכך גם משמעות נוספת: דיבור והגייה, יוֹמֵם וּלְיָלֵהָ. בפרק זה יש מעין הגדרה של האיש הצדיק: לא רק במחשבה אלא גם בחפץ והגיון הלב, כלומר: רצונו הפנימי, שכאשר אין לו לאדם מעשה שמוטל עליו לעשותו, לא בענייני מצווה ולא בענייני העולם הזה, האיש הצדיק הוא זה אשר מפנה את הזמן הזה לתורת ה', שבה הוא מדבר ועליה הוא חושב. מי שנוהג כך, דהיינו: מתרחק מן הרע ודבק בטוב, שכרו הוא -

ג וְהָיָה כְּעֵץ שֶׁתּוֹלַע עַל-פְּלִיגַי מַיִם. עץ כזה איננו חסר דבר; הוא אפילו אינו מצפה לגשם, כי המים משקים אותו תמיד.

אֲשֶׁר פְּרִיו יִתֵּן בְּעֵתוֹ וְעֵלְהוּ לְאֵיבּוֹל - כי עצים שחסרים להם מים לפעמים נותנים את פירותיהם לאחר זמן, והעלים שלהם כמשים ונושרים, ואילו העץ הזה רענן וצומח תמיד. בדימוי הזה לעץ יש לא רק ברכה, אלא גם

אב בַּתּוֹרַת ה' חִפְּצוּ וּבַתּוֹרַתוֹ יְהוָה יוֹמֵם וּלְיָלֵהָ. על לימוד התורה אמר רבא, האמורא הבבלי: "בתחילה נקראת על שמו של הקב"ה ולבסוף נקראת על שמו, שנאמר: בַּתּוֹרַת ה' חִפְּצוּ וּבַתּוֹרַתוֹ יְהוָה יוֹמֵם וּלְיָלֵהָ" (עבודה זרה יט, א). מכאן שעיקר מעלתה של תורה אינו בהיותה תורת ה'; הוויה עליונה ומופשטת, אלא דווקא בהיותה תורת אדם מוחשית ומושגת, הגלמדת בשכל ובסברה עד שהיא נקראת על שם הלומד

ומחדש בה. כיצד ייתכן הדבר? כאשר התורה היא תורת ה' הרי היא למעלה מעלה, אך כאשר היא נעשית גם תורת - תורת אדם - הרי היא יורדת למטה מטה. באותה ירידה מתגלה בה סגולתה, שהיא איך-סוף ממש, בלי גבול, שאינו מבחין בין מעלה ומטה אלא מאיר בהם בשווה. נמצאת אומר: גם כשתורת אדם היא, עורונה תורת ה' בכל קדושתה.

עליפי ספר המאמרים - מלוקט אדר"סיון, עמ' כ